

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

ПРЫЧЫНЫ ЎЖЫВАННЯ КАНЧАТКАЎ -А (-Я) НА МЕСЦЫ -У (-Ю) У НАЗОЎНІКАХ М. Р. РОДНАГА СКЛОНУ АДЗ. Л. У ПРЭСЕ 2001–2019 гг.

К. Д. Ганчарэнка

*ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі»,
вул. Сурганава, 1/2, 220072, г. Мінск, Беларусь, kattka_84@mail.ru*

Даследуюцца прычыны ўжывання ў перыядычным друку канчаткаў -а (-я) на месцы -у (-ю) у назоўніках мужчынскага роду роднага склону адзіночнага ліку. Прааналізавана каля 8,5 тыс. словаформ, выбраных з газет «Звязда», «Культура», «Настаўніцкая газета», «Раніца», «Наша ніва», часопіса «Бярозка» за 2001–2019 гг. Абгрунтаваныя верагодныя прычыны парушэнняў: інтэрферэнцыя норм рускай мовы, складанасць запамінання пар мнагазначных назоўнікаў, навізна асобных слоў, адрозненні ў рэкамендацыях канчаткаў пэўных назоўнікаў, наяўнасць выключэнняў.

Ключавыя словы: сучасная беларуская мова; назоўнік; мужчынскі род; родны склон; друкаваныя СМІ.

ПРИЧИНЫ УПОТРЕБЛЕНИЯ ОКОНЧАНИЙ -А (-Я) НА МЕСТЕ -У (-Ю) В ИМЕНАХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ М. Р. РОДИТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА ЕД. Ч. В ПРЕССЕ 2001–2019 гг.

Е. Д. Гончаренко

*ГНУ «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН
Беларуси», ул. Сурганова, 1/2, 220072, г. Минск, Беларусь, kattka_84@mail.ru*

Исследуются причины употребления в периодической печати окончаний -а (-я) на месте -у (-ю) в именах существительных мужского рода родительного падежа единственного числа. Проанализировано около 8,5 тыс. словоформ, выбранных из газет «Звязда», «Культура», «Настаўніцкая газета», «Раніца», «Наша ніва», журнала «Бярозка» за 2001–2019 гг. Обоснованы вероятные причины нарушений: интерференция норм русского языка, сложность запоминания пар многозначных имен существительных, новизна отдельных слов, отличия в рекомендациях окончаний определенных имен существительных, наличие исключений.

Ключевые слова: современный белорусский язык; имя существительное; мужской род; родительный падеж; печатные СМІ.

Ужыванне канчаткаў назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку застаецца адным са складаных пытанняў практыкі. Памылковымі з’яўляюцца ўжыванні як канчаткаў *-у (-ю)* на месцы *-а (-я)*, так і *-а (-я)* на месцы *-у (-ю)*. У дадзеным артыкуле будучь разгледжаныя выпадкі ўжывання канчаткаў *-а (-я)* на месцы *-у (-ю)* у абстрактных, рэчыўных і зборных назоўніках, паказаныя верагодныя прычыны гэтых хібаў.

М. В. Абабурка называе канчатак *-у* Р. скл. адз. л. для значэнняў абстрактнасці і рэчыўнасці, зборнасці «спецыфічнай з’явай беларускай мовы» [1, с. 15]. Таму, верагодна, замена *-у* канчатакам *-а* звязваецца даследчыкамі з інтэрферэнцыяй норм рускай мовы. П. У. Сцяцко на прыкладзе друкаваных выданняў і афіцыйных дакументаў крытыкаваў ужыванне ў зборных і абстрактных назоўніках *-а* замест *-у*: *калектыва, флота, здача экзамена і заліка, ідэала, фестываля* і пад., што звязваў «з уплывам рускай мовы» [2, с. 53]. У сувязі з гэтай жа прычынай Г. І. Малько адзначае ў СМІ хібы кшталту *ўзроўня, статуса, кальцыя, іміджа* (рэчыўныя і абстрактныя назоўнікі) [3, с. 9]. П. П. Жаўняровіч звяртае ўвагу і на складанасць практычнага ўжывання мнагазначных назоўнікаў, якія набываюць канчатак у залежнасці ад семантыкі: абстрактнае – канкрэтнае, зборнае – канкрэтнае, рэчыўнае – канкрэтнае [4, с. 256–258].

Памылкі ў СМІ выкліканы і сацыяльнымі фактарамі: «звужэннем функцыянавання беларускай літаратурнай мовы», «слабой лінгвістычнай падрыхтоўкай спецыялістаў (карэктараў, рэдактараў, журналістаў)» [5, с. 102]. Мяркуем і тое, што прадстаўнікі СМІ не заўсёды сочаць за новымі выданнямі даведнікаў. Зразумела, мы не можам пакінуць без увагі і даволі частыя змены рэдактарскага складу: ад кіраўнікоў выданняў да карэктараў. Часопіс «Бярозка» прыпыняў сваю дзейнасць у 2012–2014 гг., газета «Раніца» стала дадаткам да «Переходного возраста» – некалькі старонак выходзяць раз на месяц. У 2019 г. «Наша ніва» адмовілася ад друкаванай версіі, стала толькі электронным СМІ.

Для аналізу быў зроблены колькасны падлік форм назоўнікаў м. р. у Р. скл. адз. л., выбраных з тэкстаў друкаваных СМІ рознай тэматычнай скіраванасці (газеты «Звязда», «Культура», «Настаўніцкая газета», «Наша ніва», «Раніца», часопіс «Бярозка») за пачатак 2001, 2006, 2011, 2015 і 2019 гг. (далей – скарачана: Зв., К, НН, Наст., Р (ПВ), Б). Былі атрыманыя 8,5 тыс. словаформ назоўнікаў (усіх назоўнікаў м. р. у Р. скл. адз. л. з паўтарамі слоў), у якіх нарматыўна замацаваны канчатак *-у (-ю)*. Колькасць словаўжыванняў на выданне за вызначаны адрэзак года складае

ад 41 да 599. Для параўнання, ва ўказаных СМІ словаформ неасабовых агульных назоўнікаў, дзе замацаваны канчатак *-а (-я)*, адзначана 7,9 тыс.

Сярэдняя колькасць адхіленняў, звязаных з ужываннем канчатка *-а (-я)* на месцы *-у (-ю)*, па ўсіх выданнях за ўсе гады складае 3 %. Па выданнях за ўвесь перыяд найбольшыя сярэднія паказчыкі ўказаных хібаў – у газеце «Культура» (4,5 % за ўвесь перыяд, або 82 адзінкі), найменшыя – у «Настаўніцкай газеце» і «Нашай ніве» – (1,7 і 1,8 % адпаведна, або па 24 адзінкі). Назіраюцца і своеасаблівыя «пікі адхіленняў»: у «Бярозцы» – 6 % (2011), у «Звяздзе» – 6,5 % (2001), «Культуры» – 5,5 % (2011) і 9 % (2015), у «Раніцы» («Переходном возрасте») – 10 % (2015) і 9 % (2019). Прычым сярэднія лічбы па гадах даволі раўнамерныя, але крыху менш адхіленняў назіралася ў 2006 г. – 2,3 %. Заўважым, якраз у 2006 г. (і 2001 г.) у друкаваных СМІ выяўлялася празмернае ўжыванне канчатка *-у (-ю)* на месцы *-а (-я)* пад уплывам «тарашкевіцы» (*гораду, хіп-хопу*), а таксама ў сувязі з засваеннем вялікай колькасці новых слоў (*саўндтрэку*).

Найбольшая колькасць адхіленняў зафіксавана ў назоўніках, якія абазначаюць абстрактныя з’явы, працэсы, прыметы: усяго 49 словаформ, больш за палову з іх (27) прыходзіцца на газету «Культура». Пераважна гэта даўнія і новыя запазычанні: *бізнеса/бізнесу, бонуса* (К, 2015), *дыялога* (Наст., 2006), *іміджа/іміджу* (К, 2019), *іміджа* (2) (Зв., 2001), *кантакта, маналога, маркетынга/маркетынгу* (К, 2001), *нюанса* (К, 2015), *статуса* (Б, 2001; К, 2001, 2011 (2 разы)), *фактара/фактару* (Зв., 2006) і інш. Аднак памылкі ў прыведзеных словах нерэгулярныя, у асноўным ужываецца канчатак *-у (-ю)*. Сустрэкаюцца асобныя хібы ва ўласнабеларускіх абстрактных адзінках: *голада/голаду* (К, 2015), *смеха/смеху, сна/сну* (Б, 2015), *аповеда, плацяжжа* (Б, 2011), *учынка* (НН, 2015) і інш.

Некаторыя адзінкі на момант ужывання яшчэ адсутнічалі ў слоўніках. Напрыклад, разм. *бэбі-бум-у* ‘значнае павелічэнне колькасці дзяцей, народжаных у якой-н. сацыяльнай групе...’ зафіксавана ў 2009 г. [6, с. 86]. У «Звяздзе» ў 2006 г. ужыта *бэбі-бума*, але гэта абстрактны назоўнік: *Так, вядома, зараз дасягаць пажылога ўзросту пачынаюць дзеці з пасляваеннага бэбі-бума* (Зв. 2006. № 46. С. 1). Іншыя неалагізмы падаюцца ў слоўніках не з усімі магчымымі канчаткамі. Назоўнік *драйв* (без склонавых канчаткаў) у 1999 г. указваўся са значэннямі ‘моцны і нізкі адбіўны ўдар па мячу ў тэнісе’, ‘энергічная манера выканання ў джазе’, ‘сістэма рэстаранаў, якія абслугоўваюць кліентаў на машынах’ [7, с. 85]. Толькі ў 2009 г. было зафіксавана абстрактнае жарг. *драйв-у* ‘стан эйфарыі’ [6, с. 124], што разам з ‘манерай выканання’ супрацьпастаўляецца канкрэтнаму *драйв-а* ‘сістэма рэстаранаў’ [8, с. 82]. У двух акадэмічных слоўніках мы бачым толькі форму *драйва*, без пазначэння семантыкі [9, с.

303; 10, с. 225], што можа выклікаць памылкі. У прааналізаваных выданнях заўважана словаформа *драйву* (музыка, стан): *такіх дзён, такога драйву* (НН, 2006); *дадае музыцы дынамікі драйву* (Б, 2011); *прыгодніцкага драйву* (К, 2019), але *Такога драйва мы не бачылі нідзе! – кажуць музыканты* (Р (ПВ). 2015. № 6 (24). С. 6).

Выяўлены і хібы пры перакладзе з рускай мовы: *Адбылася міжнародная скайп-канферэнцыя «Выдавецкая дзейнасць – адзін з фактараў падтрымкі станоўчага іміджа бібліятэкі»* (К. 2019. № 12. С. 12). У арыгінале – «...*один их факторов поддержки положительного имиджа библиотеки*» (<https://braslavcbs.by/mezhdunarodnoe-sotrudnichestvo/>). Звярнулі на сябе ўвагу частыя словаформы Р. скл. адз. л. *цуда*: *адчуванне цуда* (Б, 2011), *гэтага цуда* (Б, 2019), *не чакаць цуда* (Зв., 2006), *цуда не здарылася* (НН, 2019). Ёсць падставы меркаваць, што тут памылка выклікана інтэрферэнцыяй рускай мовы ў тым ліку на ўзроўні роду слова: *чуда* – форма Р. скл. адз. л. назоўніка н. р. *чудо*.

Асобныя памылкі выяўленыя і ў рэчыўных назоўніках (15 адзінак): *аксіда алюмінія, кактэйля* (Наст., 2006), *біядызеля/біядызелю* (НН, 2006), *біядызеля* (Наст., 2015), *бетона* (НН, 2011), *геля* (Б, 2015), *картыкатрапіна* (Зв., 2011), *каўчука, матэрыяла/матэрыялу* (К, 2015), *метала/металу* (2) (Зв., 2001), *меха ‘поўсці’* (Р (ПВ), 2019), таксама ў назвах расліны, якія выкарыстоўваюцца як рэчыва: *льна/лёну, ільну* (Б, 2011), *скрыння* (2) / *скрыпеню* (Р (ПВ), 2019) Як бачым, у адным і тым жа тэксце могуць сустракацца абедзве формы: правільная і няправільная. Раствумаючы хібы можна ў тым ліку і няўважлівасцю.

Памылковае ўжыванне канчатка *-а (-я)* адзначана і ў зборных назоўніках (23 адзінкі): *арнаamenta* (Б, 2011), *арнаamenta/арнаменту, груза* (К, 2015), *зенітна-ракетнага комплекса* (Р, 2006), *інтэрнацыянала* (Зв., 2006), *лексікона* (Наст., 2001), *рынка* (К, 2015), *рынка/рынку* (3) (НН, 2019), *электарата* (2) (Зв., 2001). Акрамя таго – у назвах неакрэсленай прасторы (10 слоў): *космаса/космасу* (2) (Б, 2006), *леса* (Зв., 2006), *поплава* (Б, 2011) і інш., у назвах раслін, якія маюць зборную форму: *вінаграда* (Б, 2015), *плюшча, хмызняка* (К, 2015). Абазначэнне Глобальнай сеткі мела арфаграфічную варыянтнасць: *інтэрнэ(е)т* («часцей з вялікай літары») і канчатак *-а* [6, с. 155], у пазнейшых даведніках – *інтэрнэт* і з *-у*. Пераважна так і ўжываецца ў прэсе (28 выпадкаў), але *Інтэрнета* (4) (Наст., 2001), *інтэрнета* (Р, 2011), *інтэрнэта* (Б, 2015; Р (ПВ), 2015; НН, 2019): *Пасля гэтых радкоў нам давялося самім звярнуцца да Інтэрнэта і даведацца, што гэта за «фанфікішэн»...* (Р (ПВ). 2015. № 4 (16). С. 13).

Даволі сур’ёзную праблему ўяўляе правільнае размежаванне канчаткаў мнагазначных назоўнікаў і амонімаў. У некаторых адзінках развіліся новыя

значэнні. Так, узнікла значэнне *тур-у* ‘падарожжа, паездка’ – да *тур-а* ‘круг танца, этап’, ‘ваеннае збудаванне’, ‘жывёла’ [6, с. 367; 8, с. 257]. У газеце «Культура» словы з каранем *-тур-* ‘вандроўка’ адзначаны з канчаткам *-а*: *прома-тура, экспрэс-тура, аўтатура* (2011–2019). Разам з тым у іншых выданнях выяўленыя словаформы *туру* ў значэнні ‘частка мерапрыемства’: *туру* конкурсу (Б, 2006; Р, 2006), *першага ттуру* выбараў (НН, 2001).

Узніклі назвы новых аб’ектаў і назваў з часткай *парк*. Але калі слова *аквапарк* указваецца ў акадэмічных даведніках з канчаткам *-у* [9, с. 69], то *луна-парк* [9, с. 376; 10, с. 593], а таксама *тэхнапарк* [9, с. 376; 10, с. 1197], *парк* у значэнні ‘~ высокіх тэхналогій’ – з *-а* [6, с. 257; 8, с. 183]. Параўнаем з *парк-а* ‘месца стаянкі транспарту’ / *парк-у* ‘сукупнасць транспартных сродкаў’ [8, с. 183]. Але ў слоўніку Ф. А. Піскунова *аквапарк-а, тэхнапарк, лунапарк* – *-а* і *-у* [11, с. 61, 484, 1003]. Заўважым, што слова *заапарк* падаецца ў сучасных слоўніках з *-а*, аднак у «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» (1977–1984) знаходзім *заапарку*. Калі звярнуцца да практыкі прэсы, то мы можам лічыць адпаведнымі слоўнікам прыклады *аквапарку* (НН, 2011) і з *-а*: *інфапарк* (К, 2001), *парка* *высокіх тэхналогій* (Зв., 2006; Наст., 2015 (2 паўторы) і 2019): *Частка аквапарку будзе пад адкрытым небам* (НН. 2011. № 10. С. 15). Правільныя таксама – *заапарка* (Зв., 2006; Р, 2006), *аўтапарка* ‘месца стаянкі’ (Зв., 2011), няправільная – *аўтапарку* (НН, 2006), але і *парка* *машын* ‘сукупнасць’ (Зв., 2006). Абазначэнні сукупнасці зялёных насаджэнняў правільныя – з *-у*: *берлінскага парку* (НН, 2015), *Нацыянальнага парку* (Б, 2011) і інш., няправільныя – з *-а*: *Нацыянальнага парка* (Зв., 2006), *углядацца ў бок парка* (Зв., 2015).

Цяжкасці выявіліся і пры аналізе як памылковых або нарматыўных канчаткаў назоўнікаў м. р. з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі. Так, яшчэ з 1938 г. з правіла было зроблена выключэнне «*выйшаў з лесу, але з лясочка*» [12, с. 59]. У сваёй дысертацыі З. А. Ляксуціна тлумачыла ўказаныя ўжыванні аналогіяй з канкрэтнымі назоўнікамі з падобнымі марфалагічнымі асаблівасцямі: *кіёк* – *кіёка*, *гаёк* – *гайка* [13, с. 11]. Канчатак *-а* ў прасторавых назоўніках з памяншальным суфіксам: *вярышка, ляска*, – выключэнне з правіл. Іншыя назоўнікі з суфіксамі *-ок* (*-ёк*), *-очак* (*-ёчак*), *-ік* (*-ык*) рэкамендуецца з *-у*: *кваску, мядку, тваражку, пясочку, халадку, чабарку* і *ветрыку* [14, с. 131]. Але ў прыкладах, якія ўказваюцца ў дапаможніках, знаходзім *халадок* – *халадка* як «марфаналагічнае чаргаванне галоснага з нулём гука ў суфіксе» [15, с. 95], выключэнні *марозіка, ветрыка* (у перавыданнях не паўторана) [16, с. 124], таксама *багунка* ‘расліна’ [17, с. 132]. Сярод выяўленых 6 назоўнікаў м. р. з

памяншальна-ласкальнымі суфіксамі правільнымі будуць лічыцца словаформы *ветрыку* (Р, 2001) і *лужка* (Б, 2011): *Ты цётку ганяла, клапоцячыся пра чысціню свайго лужка* (Б. 2011. № 3. С. 5). Памылковымі – *смяшка* (К, 2015), разм. *свежачка* (Зв., 2015), *агеньчыка* (К, 2001), хутчэй за ўсё памылковай – *дожджыка* ў значэнні ‘ёлачнае ўпрыгажэнне’ (Р (ПВ), 2015).

Такім чынам, у ходзе даследавання ўстаноўлена, што прычынамі ўжывання канчаткаў *-а (-я)* замест *-у (-ю)* у назоўніках м. р. у Р. скл. адз. л. у прэсе 2001–2019 гг. з’яўляюцца ўплыў норм рускай мовы, складанасць запамінання шматлікіх пар мнагазначных назоўнікаў і амонімаў, адсутнасць лексікаграфічнай фіксацыі неалагізмаў на момант іх засваення, разыходжанні ў падачы новых значэнняў слоў, наяўнасць розных выключэнняў, няўважлівасць аўтараў і карэктараў. Таму супрацоўнікам рэдакцыі важна звяртацца да слоўнікаў. У сваю чаргу, мовазнаўцам важна ўлічваць склонавыя канчаткі слоў з падобным значэннем ці структурай пры ўнясенні новых слоў у слоўніковы рэестр або пры фармуляванні рэкамендацый у наступных граматыках.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Абабурка М. В. Размежаванне часцін мовы і іх граматычных форм. Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2015.
2. Сцяцко П. У. Культура мовы. Мінск : Тэхналогія, 2002.
3. Малько Г. І. Руска-беларуская інтэрферэнцыя ў перыядычным друку Рэспублікі Беларусь (лексічны і граматычны ўзроўні) : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 ; 10.02.02 / Беларус. дзярж. ун-т. Мінск, 2004.
4. Жаўняровіч П. П. Даведнік па літаратурнай праўцы: арфаграфічны, пунктуацыйны, лексічны, марфалагічны, сінтаксічны, тэхнічны ўзроўні. Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2017.
5. Куліковіч У. І., Ялоўская Э. А. Тыповыя граматычныя і лексічныя недакладнасці на старонках сучаснага перыядычнага друку // Моўнакультурная прастора Берасцейшчыны : зб. навук. арт. / Брэсц. дзярж. ун-т ; рэдкал.: М. М. Аляхновіч [і інш.]. Брэст : Альтэрнатыва, 2010. С. 100–104.
6. Уласевіч В. І., Даўгулевіч Н. М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. Мінск : ТетраСистемс, 2009.
7. Булыка А. М. Слоўнік іншамовных слоў: [каля 25 000 слоў і тэрмінаў] : у 2 т. Мінск : Беларус. Энцыкл., 1999.
8. А або У. Слоўнік-даведнік канчаткаў назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку / А. М. Сяргеева [і інш.]. Мінск : Аверсэв, 2014.
9. Слоўнік беларускай мовы / уклад.: Н. П. Еўсіевіч [і інш.] ; рэд.: А. А. Лукашанец, В. П. Русак. Мінск : Беларус. навука, 2012.
10. Граматычны слоўнік назоўніка: А – Я / Г. У. Арашонкава [і інш.] ; навук. рэд. В. П. Русак. Мінск : Беларус. навука, 2013.

11. Піскуноў Ф. А. Вялікі слоўнік беларускай мовы: арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка. Мінск : Тэхналогія, 2012.
12. Шакаль Ю., Жыркевіч М. Граматыка беларускай мовы : падруч. для сярэд. і няпоўн. сярэд. шк. / пад рэд. К. Бязносіка. Мінск : Дзярж. выд-ва Беларусі, 1938. Ч. 1.
13. Лeksuтина З. А. Формоупотребление имен существительных мужского рода в современном белорусском литературном языке (родительный падеж единственного числа) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / АН БССР, Ин-т языкознания. Минск, 1971.
14. Кароткая граматыка беларускай мовы : у 2 ч. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; навук. рэд. А. А. Лукашанец. Мінск : Беларус. навука, 2007–2009. Ч. 1 : Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. 2007.
15. Бадзевіч З. І., Русак В. П. Сучасная беларуская мова: Марфеміка, марфаналогія, словаўтварэнне : вучэб.-метадыч. дапам. Мінск : БДУ, 2017.
16. Цыбульская С. І. Беларуская мова: інтэнсіўны курс падрыхтоўкі да тэсціравання і экзамену. Мінск : ТетраСистемс, 2012.
17. Клундук С. С., Якубук Н. Р. Беларуская мова: усе складаныя тэмы: тэорыя і практыкаванні : [рыхтуемся да цэнтраліз. тэсціравання]. 2-е выд. Мінск : Аверсэв, 2012.